

РОЗДІЛ 6. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В УПРАВЛІННІ
ТА САМОУПРАВЛІННІ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИSYSTEMATIC APPROACH IN MANAGEMENT
AND SELF-MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті проаналізовано проблему управління та самоуправління закладами освіти на засадах системного підходу.

Метою статті є розкриття особливостей управління та самоуправління закладами освіти на засадах системного підходу.

Заклад освіти розглядається як соціально-педагогічна система, що характеризується цілісністю, цілеспрямованістю, структурованістю, динамізмом, взаємодією із середовищем та із системами нижчого і вищого порядку.

У статті проаналізовано сутність понять «системний підхід», «система», «управління закладами освіти», «самоуправління закладами освіти», «системний підхід в управлінні», «учнівське самоврядування»; виокремлено педагогічні умови, що забезпечують ефективність управління процесом розвитку закладу освіти:

Доводиться доцільність запровадження системного підходу в управлінні та самоуправлінні; охарактеризовано специфіку управління закладами освіти в сучасних умовах. У статті акцентується увага на складності управління закладами освіти, що зумовлюється великою кількістю учасників освітнього процесу та зв'язків між ними, незгодженістю адміністративних впливів, поліструктурністю та якісними характеристиками підсистем, компонентів закладу освіти. Наголошується, що ефективну управлінську діяльність необхідно здійснювати в наступних аспектах: управління закладами освіти, як єдиним цілим; управління підсистемами, компонентами закладів освіти, з урахуванням їх своєрідності; управління взаємодією підсистем, компонентів, що забезпечує особистісний розвиток учасників освітнього процесу.

Матеріали дослідження можуть бути використані керівниками закладів освіти, в системі післядипломної освіти педагогічних кадрів в аспекті вдосконалення управлінської діяльності.

До перспективних напрямів досліджень даної проблеми належить, зокрема, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду вдосконалення управлінської діяльності в закладах освіти.

Ключові слова: система, системний підхід, заклад освіти, управління, управління закладами освіти, самоуправління, учнівське самоврядування.

The article analyzes the problem of management and self-management of educational institutions on the basis of a systemic approach.

The purpose of the article is to reveal the features of management and self-management of educational institutions on the basis of a systemic approach.

The educational institution is considered as a socio-pedagogical system characterized by integrity, purposefulness, structure, dynamism, interaction with the environment and with lower and higher order systems.

The article analyzes the essence of the concepts "systemic approach", "system", "management of educational institutions", "self-management of educational institutions", "systemic approach in management", "student self-government"; Pedagogical conditions that ensure the effectiveness of management of the development process of the educational institution are singled out:

The expediency of introducing a system approach in management and self-management is proven; the specifics of management of educational institutions in modern conditions are characterized. The article focuses on the complexity of managing educational institutions, which is caused by a large number of participants in the educational process and the connections between them, the inconsistency of administrative influences, polys-structure and qualitative characteristics of subsystems, components of an educational institution.

It is emphasized that effective management activities must be carried out in the following aspects: management of educational institutions as a whole; management of subsystems, components of educational institutions, taking into account their uniqueness; management of the interaction of subsystems, components, which ensures the personal development of participants in the educational process.

Research materials can be used by heads of educational institutions, in the system of post-graduate education of teaching staff in the aspect of improving management activities.

Prospective areas of research on this problem include, in particular, the study of domestic and foreign experience in improving management activities in educational institutions.

Key words: system, system approach, educational institution, management, management of educational institutions, self-management, student self-government.

УДК 37.07+37.014.553(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.1.43>

Гагарін М.І.,
докт. пед. наук, доцент,
професор кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту,
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Однією з провідних тенденцій сучасної науки є дослідження явищ, процесів, об'єктів на засадах системного підходу. У педагогіці системний підхід розглядається як напрям, що спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів; сутності та

закономірності виховання й навчання особистості, комплексу взаємозалежних заходів щодо формування її світогляду, системи понять основ наук, системного мислення, спроможності вирішувати поставлені завдання, підвищуючи ефективність свого функціонування [11]. Побудова освітнього

процесу на засадах системного підходу актуалізує проблему здійснення ефективного управління та самоуправління закладами освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові засади загальної теорії систем, механізми функціонування та їх властивості, системний підхід в педагогічній науці схарактеризовано в дослідженнях І. Дудник [3], В. Олійник [6], А. Харківської [10], Ю. Шабанової [11], Л. Берталанфі [12] та ін.

Основи управління закладами освіти, вітчизняний та зарубіжний досвід підготовки управлінців висвітлено у працях Я. Бечко, О. Долженкова, Л. Калініної, В. Коблика, А. Прокопенко, Т. Рогової, М. Ткачук та ін. [2; 8; 9; 13].

Так, у дослідженнях А. Харківської наголошується на необхідності поєднання системного підходу та інновацій в сучасній педагогічній науці [10]. В. Олійник розглядає державне управління освітою на засадах системного підходу [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість робіт, що характеризують проблему здійснення ефективної управлінської діяльності, дослідницької уваги потребує специфіка управління та самоуправління закладами освіти на засадах системного підходу.

Мета статті полягає у розкритті особливостей управління та самоуправління закладами освіти на засадах системного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом, системний підхід (англ. *system approach*) визначається в науці як напрям методології досліджень, що спрямований на вивчення об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними; тобто розглядає об'єкт як систему.

Системний підхід передбачає:

- аналіз об'єкта дослідження як системи, тобто певної обмеженої множини взаємопов'язаних елементів;

- можливість виділити для систем кожного типу (механічних, біологічних, соціальних та ін.) інваріант системи, як генетичної основи, для прояву багатства конкретних форм;

- визначення функції системи та її значення щодо інших систем одного рівня і виділення систем одного рівня опису об'єкта;

- встановлення закономірностей і тенденцій розвитку систем на основі аналізу діалектики структури і функцій системи.

Аналізуючи загальнонаукове поняття «система», науковці наголошують, що система – це певний об'єкт вивчення, якому притаманні цілісність або який розглядається як єдине ціле, поєднання, сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок, чи взаємодія [3]. Загальна теорія систем (General System Theory) базується на таких постулатах:

- функціонування системи може бути описане на основі вивчення структурно-функціональних зв'язків між елементами, що утворюють цілісність (систему);

- організація (структура) системи виявляється через стан (властивості функції) елементів, що безпосередньо взаємодіють із середовищем (оточенням) системи;

- організація системи визначає її функції та взаємодію із середовищем [12].

Заклади освіти належить до соціально-педагогічних систем. Їм властиві цілісність, цілеспрямованість, структурованість, динамізм, взаємодія із середовищем та із системами нижчого і вищого порядку. Відповідно, заклад освіти як система впливає на учасників освітнього процесу як педагогічний фактор (через педагогів, заняття, підручники, домашні завдання та ін.); як фактор соціальний (через середовище, життєдіяльність, відносини, взаємодію, психологічний клімат в колективі та ін.).

Загальноприйнятим є тлумачення терміну «управління» як процесу переведення системи з одного якісного стану в інший у відповідності з метою управління. Дослідниця Г. Єльнікова розглядає управління як особливий вид людської діяльності в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для збереження і впорядкування її в межах заданих параметрів на основі закономірностей розвитку та дії механізмів самоуправління [4, с. 192].

На думку Б. Гаєвського, «Процес управління є впорядкування системи, що здійснюється в системах, у яких існує мережа причинно-наслідкових залежностей, здатних у межах даної основної якості переходити з одного стану в інший» [1, с. 10]. Найбільш оптимальним, на наш погляд, є наступний розподіл функцій управління: планування, організація, контроль, регулювання, аналіз.

Як слушно зауважує О. Долженков, системність процесу управління закладом освіти визначається безперервністю, послідовністю, циклічністю та аналізом результатів виконання прийнятих рішень [2, с. 145].

Аналіз праць науковців, функціонування закладів освіти як соціально-педагогічних систем уможливорює виокремлення педагогічних умов, що забезпечують ефективність управління процесом розвитку закладу освіти:

- в місію та стратегію розвитку закладу освіти закладені ідеї свободи вибору, особистої гідності, взаємної відповідальності і толерантності;

- суб'єкт керування закладом освіти орієнтується на критерії педагогічно доцільного розвитку (реалізація особистісного потенціалу здобувачів освіти, оптимальність освітньої траєкторії та ін.), а не розвитку взагалі;

– керування розвитком закладу освіти здійснюється систематично та послідовно, якісно змінюється та вдосконалюється;

– управлінська діяльність спрямована, насамперед, на узгодження темпів розвитку, об'єднання зусиль учнівського (більш динамічного) та педагогічного (відносно статичного і консервативного) колективів;

– зростає інтенсивність процесів самоуправління та саморегуляції діяльності закладу освіти як системи;

– узгодженість зусиль керівництва закладу освіти та органів самоврядування, які сприяють впровадженню інновацій, генерують ідеї, організовують їх виконання, відповідають за взаємодію підсистем у структурі системи, стан стосунків у колективі, здійснюють чітке регулювання діяльності всіх компонентів закладу освіти.

На наш погляд, ефективне управління закладами освіти необхідно здійснювати в наступних аспектах:

– управління закладами освіти, як єдиним цілим;

– управління підсистемами, компонентами закладів освіти, з урахуванням їх своєрідності;

– управління взаємодією підсистем, компонентів, що забезпечує особистісний розвиток учасників освітнього процесу.

Складність управління закладами освіти зумовлюється великою кількістю учасників освітнього процесу та зв'язків між ними, поліструктурністю та якісними характеристиками підсистем, компонентів, неузгодженістю впливів на окремі елементи системи. Управління такими закладами освіти ефективно тоді, коли воно спрямоване на досягнення інтегративного результату, а не зводиться до розрізнених впливів на окремі елементи системи. Водночас, створення будь-якої системи зумовлене прагненням її елементів до впорядкованості, цілісності.

Заклад освіти спроможний долати протиріччя власного розвитку через зусилля учасників, коректування освітнього процесу, самоуправління.

Поділяємо точку зору Л. Калініної про те, що організація суб'єкт-суб'єктної та суб'єкт-об'єктної взаємодії між компонентами (елементами) системи управління закладу освіти як активною системою, спрямовується на реалізацію місії, стратегічних, тактичних і операційних цілей управління, визначає сутність горизонтальних і вертикальних інформаційно-комунікаційних взаємозв'язків суб'єктів і об'єктів управління в їх внутрішній взаємодії та взаємодії з інститутами зовнішнього середовища [9, с. 100].

Таким чином, управління закладами освіти має гармонійно поєднуватися з делегуванням повноважень учасникам освітнього процесу, учнівським самоуправлінням. Актуальною є точка зору

А. Макаренка про те, що мистецтво керівника «саме в тому і полягає, щоб зберігаючи строгу суцільність, відповідальність, дати широкий простір громадським силам школи, суспільній думці, педагогічному колективу, шкільній пресі, ініціативі окремих осіб та розгорнутій системі шкільного самоуправління» [7, с. 311]. Водночас, як стверджував педагог, самоуправління вихованців не може успішно розвиватися лише на основі самоорганізації, без педагогічного керівництва. До основних принципів педагогічного керівництва самоуправлінням належать: послідовність і поступовість; планування; систематичність; дотримання педагогами прав і повноважень даних органів; діловитість; регулярність; облік і контроль; створення системи навчання для активу та ін. [7].

Самоуправління може розглядатись на особистісному рівні, як управління собою, власним розвитком; в умовах закладів освіти самоуправління визначається, як функція, колективна діяльність. Звісно, учні не можуть охопити управлінською діяльністю всі аспекти функціонування закладу освіти. В нормативних документах, практичній діяльності закладів освіти використовується термін «самоврядування». Згідно Закону України «Про освіту», громадське самоврядування трактується як право учасників освітнього процесу безпосередньо, та через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та здійснення освітнього процесу, захисту їх прав, інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, що визначені законом та установчими документами закладу освіти [5].

Система учнівського самоврядування дає змогу залучити учнів до громадського життя; налагодити співробітництво з адміністрацією, педагогічним колективом, громадськістю, сприяє самовираженню та самореалізації учнів, вихованню гармонійно розвиненої особистості, спонукає до згуртування колективу, створення демократичної атмосфери в освітньому просторі, активної участі у забезпеченні оптимального функціонування закладу освіти. Відповідно, актуальним є визначення низки завдань, які можуть вирішувати учні; структури та якісних характеристик органів учнівського самоврядування. Вважаємо, що самоврядування не може обмежуватись включенням учнів до існуючих органів управління в закладі освіти, а потребує створення системи учнівського самоврядування з визначеними функціями та повноваженнями. Органи самоврядування можуть бути різноманітними, складатись з виборних та уповноважених осіб, постійними і тимчасовими (ситуативними), оновлюватись залежно від потреби та бажань учнів; охоплювати всі напрями життєдіяльності колективу. До найпоширеніших органів

учнівського самоврядування належать шкільний парламент, кабінет міністрів закладу освіти, учнівська конференція, рада старшокласників, шкільна республіка, шкільний уряд, старостат, рада школи, учнівські комітети та ін. Найголовніше, щоб учні не сприймали діяльність в органах самоврядування як формальність, гру; розуміли, що вирішують реальні проблеми, їх рішення є дійсно самостійними, обов'язковими до виконання та приймаються без тиску педагогічних працівників. Водночас, становлення та розвиток учнівського самоврядування не визначається як самоціль, а зумовлене потребою самореалізації здобувачів освіти та вдосконалення життєдіяльності закладу освіти.

Висновки. Функціонування закладів освіти потребує своєчасної перебудови механізмів управління та самоуправління на засадах системного підходу, що здійснюється завдяки конкретизації мети, завдань освітнього процесу, розширення основних видів життєдіяльності, вираженого підходу до впровадження інновацій та збереження традицій, що є «візитною карткою» закладу освіти, удосконалення діяльності підсистем, структурних підрозділів закладу освіти, взаємодії з середовищем. Гармонійне поєднання управління з самоуправлінням, самоврядуванням уможливіть розв'язання завдань освітнього процесу, сприяє впровадженню засад педагогіки партнерства у закладах освіти. На наш погляд, участь здобувачів освіти у самоврядуванні:

- підвищує соціальну активність;
- розвиває самостійність, ініціативу, творчість, відповідальність;
- формує навички колективної взаємодії: пошуку згоди в групі, лідерства, аналізу і самоаналізу, напрацювання колективних цілей і шляхів їх досягнення, чіткого виконання своєї частини спільної справи;
- забезпечує ефективну самостійну діяльність, демократичну співпрацю, взаємодію учасників освітнього процесу;
- сприяє формуванню гуманних стосунків, толерантності, адекватної самооцінки і оцінки оточуючих;
- створює умови для набуття досвіду суспільно-корисної діяльності.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Дослідження потребує вивчення проблематики науково-методичного забезпечення системного підходу в управлінні та самоуправлінні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гаєвський Б. А. Основи науки управління. Київ : МАУП, 1997. 112 с.
2. Долженков О. О. Управління закладом загальної середньої освіти на засадах системного підходу. *Інноваційна педагогіка*. 2018. Вип. 7. Т. 2. С. 143–148.
3. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем. Полтава, 2010. 129 с.
4. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні. Київ : ДАККО, 1999. 303 с.
5. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2017. 25 вересня.
6. Олійник В. В. Системний підхід до державного управління освітою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=698>
7. Провідництво в освіті. Від ідеї до вічності: колективна монографія / за заг. ред. І. Т. Богданова. *Освіта України*, 2017. 368 с.
8. Прокопенко А. І., Рогова Т. В. Управління в сучасній системі освіти. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2013. 311 с.
9. Управління загальноосвітніми навчальними закладами як активними системами: моделі та механізми : монографія. / Л. М. Калініна та ін. Київ. Конві Прінт. 2018. 224 с.
10. Харківська А. А. Системний підхід та інновації в сучасній педагогічній науці. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Будапешт, 26-29 листопада 2013 року /ред. кол. В. І. Смоланка (голова), І. В. Артьомов та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 8(27). С. 31–35.
11. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури. М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. Д. : НГУ, 2014. 120 с.
12. Bertalanffy L. von. An Outline of the General System Theory // *British Journal for the Philosophy of Science*. 1950. Vol. 1. № 2. P. 134–165.
13. Naharin M., Koblyk V, Tkachuk M, Bechko Y. Domestic and Foreign Experience in Training Future Managers of Educational Institutions. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. Vol. 22(6) 2022. 53–62.